

A.J. van Loon

**MET HANGEN
EN WÜRGEN**

Een korte wereldgeschiedenis
van de doodstraf

WATER

IN DEN BEGINNE WAS HET MOORD

De doodstraf in het oude Mesopotamië

Tussen de wateren van de Eufraat en de Tigris, de twee rivieren die het gebied omzomen dat vele duizenden jaren geleden de vruchtbare voedingsbodem vormde waaruit de prilste menselijke beschaving wist te ontkiemen, nemen ook wij de eerste voorzichtige stappen van wat een lange en lugubere reis gaat worden langs veertig eeuwen gewelddadige levensbeëindiging.

In dit Tweestromenland, al vanaf de oudheid beter bekend als Mesopotamië, werden voor het eerst allerlei revolutionaire ideeën in praktijk gebracht die uiteindelijk de basis zouden vormen voor het voortdurend succes van de *homo sapiens sapiens* gedurende de daaropvolgende millennia. Zo begonnen onze verre voorouders steeds vaker hun toevlucht te zoeken in grotere gemeenschappen dan slechts een handjevol jager-verzamelaars, werden de eerste letterlijke vruchten geplukt van gewassen die eigenhandig waren geplant en rees het inzicht dat met de dieren die het land rondom hen bevolkten een langdurige – zij het betrekkelijk eenzijdige – samenwerking kon worden aangegaan. Daarnaast kwam omstreeks het begin van het derde millennium v.Chr. vanuit een op dat moment al eeuwenoud pictografisch boekhoudsysteem het spijkerschrift tot stand, de oudste geschreven taal ter wereld, hetgeen de voorheen ongekende mogelijkheid opende te communiceren buiten de grenzen van eigen tijd

en plaats. Alles wat met de rietstengel aan het kleitablet was toevertrouwd, kon vanaf nu voor het nageslacht bewaard blijven. Een ware revolutie dus en een die tot op de dag van vandaag haar weerklank vindt.

Onderdeel van deze vloedgolf van vernieuwing was ook dat de verwickelingen rond zaken als misdaad, recht en straf geleidelijk aan banden werden gelegd. Wat voorheen in de complete anarchie van zinderende volkswuede naar algemene tevredenheid werd opgelost, zou na verloop van tijd steeds meer aan de hand van vastgelegde wetten en regels worden afgewikkeld. Het ons welbekende geweldsmonopolie van de staat vindt dus ook hier en in deze tijd haar oorsprong. Vanzelfsprekend verliep die ontwikkeling niet zonder slag of stoot. De diepgewortelde drang om het heft in eigen hand te willen nemen, zeker wanneer het de vergelding betreft van acties die de integriteit van een gemeenschap als geheel aantasten, mag met recht een menselijk oerinstinct worden genoemd. Een meedogenloze lynchpartij is immers zelfs onze verre achterneven, de chimpansees, niet vreemd.

Het land van twee rivieren was tevens het land van twee talen en twee nauw met elkaar verbonden beschavingen, de Sumerische en de Akkadische. Het oudst hiervan waren de Sumeriërs. Hun vroegste voorgangers vestigden zich waarschijnlijk al in het zesde millennium v.Chr. aan de kust van de tegenwoordige Perzische Golf, bij de monding van de Eufraat, waar zij het land begonnen te cultiveren en handeldreven met omliggende stammen. Uit deze bescheiden oorsprong zou uiteindelijk de Sumerische beschaving ontstaan, een verzameling stadstaten die ruim tweeduizend jaar zou floreren en wier territorium het gehele gebied tussen de rivieren bestreek vanaf de kust tot net onder het huidige Bagdad. Helemaal aan de noordrand van dit gebied lag de stadstaat Akkad. Wat de vroege geschiedenis daarvan betreft, tasten we vrijwel volledig in het duister, maar duidelijk is dat in de loop van het derde millennium een nauwe symbiose ontstond tussen de talen en culturen van de Sumeriërs en Akkadiërs.

Door de eeuwen heen groeide de macht van Akkad en in de vierentwintigste eeuw voor het begin van onze jaartelling nam het onder aanvoering van Sargon de Grote de wapens op tegen de zuiderburen, daarmee een vrijwel definitief einde makend aan een van de eerste menselijke beschavingen. Al snel richtten de Akkadiërs de ogen noordwaarts en breidden hun territorium uit tot aan de grens van het huidige Turkije. Vergeleken met hun Sumerische voorgangers zou het Akkadische Rijk echter geen lang leven beschoren zijn, want slechts honderdtachtig jaar later maakten barbaren uit het oostelijk gelegen Zagros-gebergte korte metten met de hoofdstad. Hierna bloeide in het noorden de Assyrische beschaving op, terwijl in het zuiden een tamelijk kortstondige Sumerische renaissance plaatsvond onder de derde dynastie van Ur. Kort na het begin van het tweede millennium v.Chr. kwam daadwerkelijk een definitief einde aan de Sumerische beschaving, nadat vanuit het westen een volk genaamd de Amorieten was binnengevallen, die hun intrek hadden genomen in een voorheen weinig betekenisvol stadje genaamd Babylon. Het was met name een van de leden van dit voormalig Syrisch nomadenvolk, die deze nieuwe hoofdstad tot ongekende hoogte zou stuwen: Hammurabi, de zesde koning van de Babylonische dynastie. Hier dan, tijdens de eerste eeuwen van het tweede millennium, speelt onze Mesopotamische doodstrafrechtelijke bespreking zich hoofdzakelijk af, want het was in deze periode dat de vroegste beginselen van een moderne rechtsorde voor het eerst het licht zagen.

Het was een tijd van nieuwe politieke structuren en veranderende sociaaleconomische verhoudingen waarin straf- en civiel recht – waartussen overigens nog geen noemenswaardig onderscheid bestond¹ – steeds belangrijkere instrumenten werden om orde en regelmaat te geven aan deze antieke beschavingen. In de loop van het derde millennium begonnen de Mesopotamische koningen zich steeds meer het monopolie op rechtspraak en geweldsuitoefening toe te eigenen. Deze *lugals*, letterlijk vertaald ‘grote mannen’, traden op als beschermheren van de Sumerische stadstaten en presenteerden zich als directe vertegenwoordigers

van de goden – want het waren uiteindelijk de goddelijke wezens aan wie de ultieme juridische autoriteit werd toegeschreven. De koning was niet alleen opperrechter; hij schreef zijn onderdanen ook letterlijk de wet voor. Een aantredend *lugal* bracht namelijk vaak een juridisch edict uit waarin allerhande zaken bij wet werden vastgelegd. Twee voorname voorbeelden van deze spijker-schriftwetten zijn de *Codex Ur-Nammu*, de oudste nog bestaande wettekst ter wereld, geschreven in de eenentwintigste eeuw v.Chr., en de *Codex Hammurabi* van een drietal eeuwen later.

Deze decreten, die strikt genomen eigenlijk niet zozeer allesomvattende wetbundels waren als meer rechtstheoretische verhandelingen en aanpassingen aan de geldende norm van het heersend gewoonterecht, behandelen een zeer breed scala aan onderwerpen: van beroving en moord tot erfrecht of het illegaal laten onderlopen van de akker van de buren. Alhoewel vele zaken klaarblijkelijk vrij eenvoudig konden worden afgehandeld door het betalen van uiteenlopende hoeveelheden zilver of graan, werd voor selecte gevallen zwaarder geschut van stal gehaald. En al vanaf het begin maakte de doodstraf natuurlijk ook deel uit van dat arsenaal. Zo verkondigde de Sumerische koning Ur-Nammu in zijn tweeëndertig vergrijpen omvattend decreet dat moordenaars, rovers, overspelige vrouwen en zij die andermans bruid haar maagdelijkheid ontnamen, dat feit met hun leven zouden moeten bekopen. Daarentegen werd bijvoorbeeld het afhakken van iemands voet met meer coulance beoordeeld. Dat kon namelijk worden afgekocht met de betaling van tien sjekels – een overigens toch wel aanzienlijk bedrag, wanneer je bedenkt dat een arbeider gemiddeld slechts één sjekel per maand verdiende. Alleen al vanwege budgettaire redenen kon men dit soort spontane amputaties blijkbaar dus maar beter voor speciale gelegenheden bewaren. Hoe dan ook, de selectie van halsmisdaden lijkt in deze tijd nog beperkt te zijn en over de wijze van executie werd verder geen uitspraak gedaan.

Enkele eeuwen later, ten tijde van de Babyloniërs, was deze situatie al flink veranderd. De code van Hammurabi, ontdekt in

de Elamitische hoofdstad Susa en tegenwoordig te vinden in het Louvre, omvat een reeks van 282 juridische stellingen gebeiteld op een stèle van glanzend zwart dioriet (afbeelding 1). In zeker vijftig van deze artikelen betreft het gevallen waarin de beschuldigde van een misdrijf of overtreding op enige manier ter dood zou worden gebracht – en afgaand op deze wettekst kon dat op vele manieren gebeuren. Daarnaast vormt de tekst het vroegst bekende voorbeeld van de *lex talionis*, de vergeldingswet die terugbetaling met gelijke munt voorschrijft wanneer iemand lichamelijk letsel is toegebracht. Oog om oog, tand om tand. Het is in later tijden synoniem komen te staan met oudtestamentische wreedheid en de toepassing van meedogenloze lijfstraffen. In oorsprong diende het echter juist een tegenovergesteld doel: deze nieuw gestelde norm zou allerlei uitwassen van wraak moeten voorkomen. Wanneer iemand je een enkel oog uitstak, was het immers niet de bedoeling om de dader direct een gehele kop kleiner te maken. De welbekende en descriptieve benaming van het principe is overigens ook niet zomaar uit de lucht komen vallen; in de artikelen 196 en 200 schrijft koning Hammurabi namelijk het volgende voor:

Als een man het oog van een andere man uitsteekt, dan zal zijn oog worden uitgestoken.

Als een man bij zijn gelijke de tanden uitslaat, dan zullen zijn tanden eruit worden geslagen.

In het geval van halsmisdaden wordt in de wetten van Hammurabi de methode van executie lang niet altijd gespecificeerd. Desondanks lijkt wel vaak sprake te zijn van enige thematische samenhang en de spreekwoordelijke balans van ogen en tanden werd ook immer nauwkeurig opgemaakt. Te lezen is bijvoorbeeld dat:

21. Als iemand een gat in een huis maakt (lees: inbraak pleegt), dan zal hij voor dat gat ter dood gebracht en begraven worden.

25. Als er vuur uitbreekt in een huis, en iemand die het komt blussen laat zijn oog vallen op het bezit van de eigenaar van het huis, en ontvreemdt het eigendom van de meester van het huis, dan zal hij in datzelfde vuur geworpen worden.

Verderop is een serie artikelen gewijd aan geweld tegen zwangere vrouwen, waaruit niet alleen blijkt dat nietsvermoedende dochters ineens voor erg vervelende verrassingen konden komen te staan, maar ook dat klassenjustitie en de ongelijkheid van vrouwen net zo oud zijn als de mensheid zelf.

209. Als een man een vrijgeboren vrouw slaat en zij daardoor haar ongeboren kind verliest, dan zal hij tien sjekels voor haar verlies betalen.

210. Als de vrouw sterft, dan zal zijn dochter ter dood worden gebracht.

211. Als een vrouw uit de vrijgelaten klasse haar kind door geweld verliest, dan zal hij vijf sjekels in geld betalen.

212. Als deze vrouw sterft, dan zal hij een halve mina betalen.

213. Als hij de slavin van een man slaat, en zij haar kind verliest, dan zal hij twee sjekels in geld betalen.

214. Als deze slavin sterft, dan zal hij een derde van een mina² betalen.

Blijvend bij het thema ‘vrouwen trekken weer eens aan het kortste eind’: ook het leven van een barvrouw ging niet altijd over rozen, want de Babylonische horeca werd naar het zich laat aanzien uitermate strikt gereguleerd:

108. Als een taveernehoudster geen graan naar ratio van gewicht accepteert als betaling voor drank, maar geld aanneemt, terwijl de prijs van de drank lager is dan die van het graan, dan zal zij worden veroordeeld en in het water worden gegooid.

109. Als samenzweerders elkaar ontmoeten in de taveerne, en deze samenzweerders worden niet gevangengenomen en uitgeleverd aan het hof, dan zal de taveernehoudster ter dood worden gebracht.

110. Als een ‘zuster van een god’³ een taveerne opent, of een taveerne binnentreedt om te drinken, dan zal deze vrouw levend worden verbrand.

Binnen de veelheid aan voorgeschreven executiemethoden in de *Codex Hammurabi* is het vooral water dat een centrale plaats inneemt, en de rol ervan beperkte zich niet tot slechts de strafuitvoeringsfase. Het water van de Eufraat en de Tigris vormde het levensbloed van de antieke Mesopotamische beschavingen; via een complex stelsel van dammen en kanalen werd het tot ver in het binnenland gevoerd om akkers te irrigeren en dorstige monden te laven. Gezien de essentiële functie die zij vervulden, is het dus niet vreemd dat aan deze rivieren – en dan met name aan de Eufraat – goddelijke kwaliteiten werden toegekend. Zoals eerder gezegd werden de goden als de ultieme rechters beschouwd en zij waren het dus die toezagen op een rechtvaardige uitvoering van de wet. Naast instrumenten gebaseerd op de menselijke ervaring, perceptie en rede – zoals getuigenissen en fysiek bewijs – werd daarom ook regelmatig een beroep gedaan op de bovennatuur. Dat kon zijn in de vorm van eedafleggingen, waarzeggerij of ander magisch handelen, maar ook door middel van de zogeheten ‘rivierproef’: een godsoordeel waarbij zowel de uitkomst van de zaak als het leven van de beschuldigde volledig in handen van het heilige water vielen.

De wet maakte er in ieder geval duidelijk onderscheid tussen: wanneer gesproken wordt van ‘in het water gooien’ kunnen we

ervan uitgaan dat het om een executie ging. Het slachtoffer werd dan stevig vastgebonden teneinde het resultaat niet aan het toeval over te laten. Daarnaast wordt echter ook melding gemaakt van 'naar de rivier gaan' of 'in de rivier springen', en in dergelijke gevallen trad de rivier niet alleen op als beul, maar ook als rechter. Wanneer een verdachte niet *in flagrante delicto* werd betrapt en de menselijke middelen dus ontoereikend bleken om tot een rechtvaardig oordeel te komen over de schuldvraag, liet men het over aan Id, de goddelijke verpersoonlijking van de Eufraat.

2. Als een man een andere man van tovenarij beschuldigt, maar dit niet bewezen heeft, dan zal hij die beschuldigd is van tovenarij naar de Rivier gaan en in de Rivier springen. Als de Rivier hem overweldigt, dan zal zijn beschuldiger zijn nalatenschap overnemen. Als de Rivier de onschuld van de man toont en hij veilig terugkeert, dan zal degene die hem van tovenarij beschuldigde ter dood worden gebracht en hij die in de Rivier sprong zal de nalatenschap van zijn beschuldiger overnemen.

Het is een merkwaardig juridisch en religieus proces dat tevens onmiddellijk beelden oproept van de heksenjachten die vele eeuwen later in andere delen van de wereld talloze onschuldige vrouwenlevens zouden eisen. Een essentieel verschil daarbij is natuurlijk wel dat de Mesopotamische versie van de waterproef voor een geoefend zwemmer in elk geval nog een redelijk vertrouwen op de voorspoedige afloop bood – een sprankje hoop dat de arme vrouwen die ten onrechte werden beschuldigd van het rondvliegen op bezemstelen en naakt dansen rond duiveltevoorschijnroepende vuren helaas moesten ontberen. Overigens werd tovenarij in het antieke Mesopotamië, in tegenstelling tot de vele vergrijpen waar wel sancties op stonden, in principe niet eens als onwenselijk gedrag of strafbaar vergrijp beschouwd. Dat het niet toegestaan zou zijn om door middel van allerlei rituele handelingen te pogen de goden op eigen hand te dwingen was in deze tijd, ver voor de opkomst van dogmatische, monotheïstische religies, simpelweg on-

bestaanbaar. Bovenstaand wetsartikel richt zich dus op het oneigenlijk gebruik van magie, zoals het 'wegtoveren' van andermans gewassen.

De rivierproef zou voor de verdere duur van de Babylonische en Assyrische beschavingen – en, zoals de meestal onherroepelijk zinkende slachtoffers van de heksenvervolgingen lieten zien, zelfs tot ver daarna en daarbuiten – gemeengoed blijven. Hoewel het gebruik altijd een vast onderdeel van het rechtsproces in het antieke Nabije Oosten zou blijven, verloor het na verloop van tijd wel zijn scherpe klauwen. Uiteindelijk lijkt het niet meer dan een formaliteit te zijn geweest, waarbij men soms simpelweg op een stoeltje in de rivier werd gezet en niemand ook maar een – weliswaar drijfnapte – haar werd gekrenkt. Uit het verslag van een rechtszaak over een kwijtgemaakte ezel in het koninkrijk van de Hurrieten, een volk dat omstreeks het begin van het derde millennium waarschijnlijk vanuit de Kaukasus zijn intrek nam in Opper-Mesopotamië, Syrië, Anatolië en Kanaän, blijkt dat de rivierproef inmiddels inhield dat beide partijen in het water sprongen – en wie als eerste kopje-onder ging, had de zaak verloren. Hoe dan ook, daarmee kwam de ezel niet terug. Het water rees de in deze zaak gedaagde Teššuya als eerste boven de kruin, en hij werd daarom veroordeeld tot het betalen van één hele ezel aan de benadeelde Šartešup als volledige vergoeding voor het verloren lastdier.

Hoewel de waterproef zeer lang een vast onderdeel was van de Mesopotamische rechtspraak, werden er nooit meer dan een paar woorden vuilgemaakt aan de beschrijving van het daadwerkelijk proces. Wanneer er werd gesproken van 'naar de rivier gaan', wist iedereen klaarblijkelijk precies wat dat inhield. Behalve het feit dat het ondergaan van de proef kennelijk verplicht vrijwillig was en dat de uitkomst aanvankelijk mogelijk fataal kon zijn, weten we maar bar weinig over dit gebruik. Wat de tijd betreft waarin het godsoordeel nog gold als zowel berechting en executie, hebben we slechts een enkele brief die een klein tipje van de sluier oplicht. Uit deze brief, geschreven omstreeks 1765 v.Chr. door Yatar-Ami van Karkemish – een aan de westoever van de Eufraat gelegen ves-

Met hangen en wurgen is een gruwelijk interessant en verhelderend boek over recht, ritueel en menselijke wreedheid door de eeuwen heen.

In een tijd waarin de doodstraf in veel landen tot het verleden behoort, duikt historicus A.J. van Loon diep in de grimmige wereldgeschiedenis van deze vorm van bestraffing. Van onthoofden en ophangen tot levend begraven en verbranden – door de eeuwen heen heeft de mensheid talloze, vaak huiveringwekkende vormen van executie bedacht, elke nieuwe methode afschuwelijker dan de vorige.

Van Loon neemt de lezer mee op een fascinerende reis langs vierduizend jaar strafgeschiedenis, van het oude Mesopotamië tot de executie van Saddam Hoessein in 2006. Daarbij laat hij niet alleen zien hoe men terechtstelde, maar vooral waarom. Wat zegt een executiemethode als ultieme vorm van vergelding over de samenleving waarin zij werd toegepast? En in specifieke gevallen: wat ging er precies vooraf aan de voltrekking van dat vreselijke lot?

Met oog voor detail en historische context presenteert Van Loon een unieke bloemlezing van de meest opvallende vormen van de doodstraf – wereldwijd, maar ook in Nederland en België.

A.J. van Loon (1983) rondde zijn studie Oude Geschiedenis aan de Universiteit Leiden cum laude af. Sindsdien werkt hij als freelance auteur, redacteur en vertaler. *Met hangen en wurgen* is zijn indrukwekkende debuut.